

I många byar och gårdar står det kistor med gamla handlingar. Innehållet kan variera, ofta handlar det om skifteshandlingar, kartor, köpehandlingar med mera. Även i kyrkan kan det stå en kista med handlingar som belyser gårdar eller byars historia och ibland hela socknens historia.

En inventering av sådana gårds- och byarkiv har pågått i ett antal län och förhoppningsvis skall denna bok inspirera till inventeringar i flera bygder samt bidra till att dessa värdefulla arkiv bevaras för framtiden.

Författarna till handboken har varit ansvariga för inventeringen i Östergötland. De gav här hjälp till alla som i sin ägo förvarar gårds- eller byarkiv, samt ger råd om hur man ordnar och sköter dessa arkiv.

Författare har varit länsarkivarie Börje Hjorth, Östergötlands Arkivförbund, ÖLFA. (www.olfa.nu) och arkivarie Roy Andersson, ÖLFA och Brukskultur Åtvidaberg.

Handledningen ingår i Sveriges Hembygdsförbunds skriftserie Bygd och Natur nr 13 och har givits ut i samarbete med Genline AB. Den är tillika nr 14 av ÖLFA:s skriftserie.

GENLINE.SE

BYGD § NATUR

Så ordnar du ditt gårds- och byarkiv

Börje Hjorth och Roy Andersson

Sveriges Hembygdsförbund

Innehåll

En handledning i hur man ordnar och vårdar
gårdens/byns
nya och gamla handlingar

Bygd och Naturs skriftserie nr 13

och

ÖLFA:s skriftserie nr 14

Utgivare:

Sveriges Hembygdsförbund
Sabbatsbergsvägen 6,
Box 6167, 102 33 Stockholm
Tel 08-34 55 11
Fax 08-34 74 74
E-post: kansli@hembygd.se

Omslagsbilden: Häckla gård utanför Åtvidaberg.

Numera hemvist för Åtvidabergs hundklubb.

Foto: Roy Andersson

Sveriges Hembygdsförbund, SHF, har rätt att göra ändringar och tillägg i handledningen. SHF har rätt att i tryckt form, för internt bruk inom hembygdsrörelsen, mångfaldiga handledningen.

© SHF och ÖLFA

ISSN 1101-4571

Tryckt hos Grahns Tryckeri 2008

Innehåll

Förord	7
Gamla papper i ladan <i>av Börje Hjorth</i>	9
Vad innehåller gårds- och byarkiven? <i>av Roy Andersson</i>	13
Grunden för arkivordning - proveniensprincipen <i>av Börje Hjorth</i>	19
Gårds- och byhandlingar A - Ö <i>av Roy Andersson</i>	25
Referenslitteratur	36
Arkivadresser	37
Arkivmaterial	38
Andra nyttiga adresser	39

Förord

Lokalhistorikern har många intressanta uppgifter att hämta i by- och gårdsarkiv. Detta är dock inte alltid arkiv som är möjliga att ta del av i offentliga arkiv. Glädjande nog är de dock ofta bevarade på ursprunglig plats i bondgårdar. Det är t o m så att byastämman lever i en hel del bygder i Sverige. Vad innehåller ett gårds- eller byarkiv? Ja, ofta är det kartor som tillkommit vid skiften, men även köpehandlingar, boupppteckningar och olika protokoll är vanliga. En klagörande beskrivning finns i boken.

För att få veta vilka gårds- och byarkiv som finns kvar och vad de innehåller bedrivs inventeringar. Givetvis är också en målsättning med dessa också att arkiven skall bevaras för framtiden på ett säkrare sätt än i en träbyggnad, som oftast är fallet.

Inventeringar har satts igång i Västernorrlands län i samarbete mellan släktforskar- och hembygdsrörelsen. Ett värdefullt restaureringsarbete har i detta sammanhang gjorts av Mittsverige Papperskonservering i Ånge. Inspirerade av detta arbete togs initiativ till ytterligare inventeringar i Västerbottens och Östergötlands län. Partners i dessa diskussioner var Arkivgruppen i Sveriges Hembygdsförbund samt folkrörelsearkiven i nämnda län med arkivchefen i Östergötlands läns folkrörelsearkiv Börje Hjorth som primus motor. Genom det statliga Accessprojektet har det blivit möjligt att anställa arkivarier som genomfört fältinventeringar i delar av de två länen och det har visat sig att det finns många arkiv bevarade i gårdar men också att de behöver omvårdnad.

För att inspirera till inventeringar även i andra län har Börje Hjorth och Roy Andersson, som arbetat i projektet i Östergötland, skrivit denna bok, som både beskriver innehållet i gårds- och byarkiv och ger framtida inventerare ett bra instrument att förteckna arkiven. Det här presenterade arkiveringssystemet har utvecklats i projektet och utgår från det allmänna arkivsystemet.

Från Sveriges Hembygdsförbund tackar vi författarna till boken samt Västerbottens läns folkrörelsearkiv och Östergötlands läns folkrörelsearkiv för ett gott samarbete och i tacket vill vi också innesluta släktforskarrörelsen och hembygdsrörelsen i Västernorrlands län för gott samarbete och inspiration till projektet.

Vi tackar även Genline Holding AB för samarbete och finansiering av utgivningen samt Riksarkivets enskilda nämnd för tryckningsbidrag.

Stockholm i april 2008

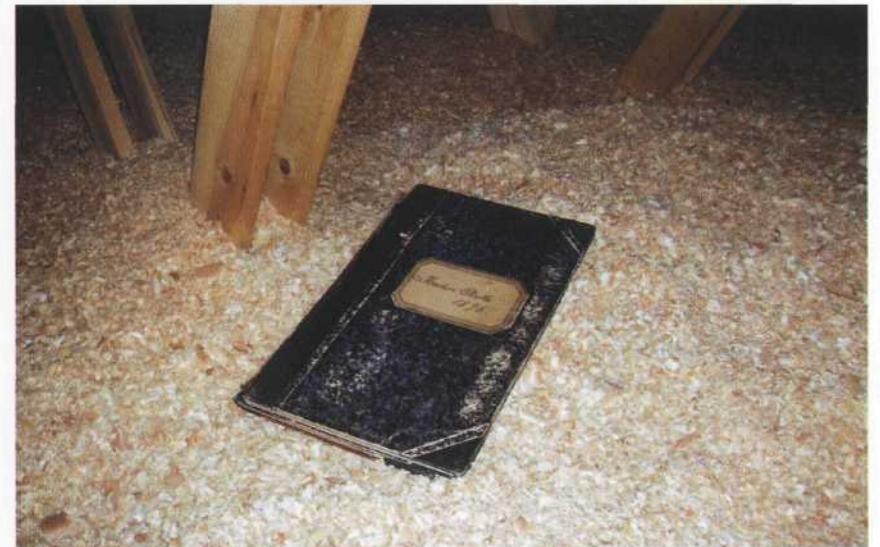
Arkivgruppen i Sveriges Hembygdsförbund

Gamla papper i ladan

Av Börje Hjorth

När jag var en ung amanuens på Landsarkivet i Uppsala, bodde jag och min familj i en socken utanför Uppsala, Lägga socken. Våra närmaste grannar var ett lantbrukarpar i 70-årsåldern. Vi kom att få god kontakt med våra grannar med ett rikt umgänge. Eftersom jag var ung och "nyfrälst" i arkivarieprofessionen, frågade jag efter en tid mina grannar om de hade några gamla handlingar som kunde berätta om gårdens historia. Nej, de hade inget av värde. Men jag kunde ju alltid titta uppe på vinden om jag ville.

Det var med stor spänning jag en dag klättrade upp för stegen till övre vinden, uppe bland bjälklagen. Min förtjusning var stor när jag mellan bjälkarna i sågspånen fann den ena handlingen efter den andra, halvt gömda nere bland damm och flis. Här fann jag gamla fastebrev (köpebrev), domstolsprotokoll, arrendekontrakt, skattsedlar, förmynderskapshandlingar, brev, räkenskapshandlingar, med mera. Dessutom låg här en hel del äldre tryckta böcker från 1700- och 1800-ta-

Arkivhandlingar kan hittas på många olika platser. Foto Roy Andersson

len, bl a Kajsa Wargs kokbok från 1757. Jag bar ned hela packen med handlingar och böcker och visade mitt fynd. "Ni har haft tur" sa jag. "Gårdsarkivens fiender är många. Fukten är en av farorna, men uppe i bjälklaget har det varit torrt. Å andra sidan har det varit och är väldigt brandfarligt. Vid ett blixtnedslag börjar det i regel att brinna på vinden. Och så har vi ju mössen, som i brist på annan föda gärna knaprar på papper".

Jag nämnde inte gårdsarkivens största fiende: människan! Man svindlar inför tanken på hur mycket av skriftliga efterlämningar som försvunnit genom seklernas gång. Gamla handlingar har tidigare använts både som isoleringsmaterial i husen och i pärmar på böcker - och som bränsle. Ofta har det varit på grund av bristande kunskap om handlingars värde.

Många är de som, när en anhörig eller släkting avlidit, sitter och funderar på om "gamla papper" efter far eller mor kan ha något värde - för mig eller för framtiden? Jag får ofta telefonsamtal från människor som sitter mitt i sterbhusets massa saker och papper, där de frågar just om deras farmors brev, pappas gamla arbetskontrakt, lagfartshandlingar om gården eller fastigheten kan ha något värde. Så sent som idag fick jag ett samtal från en kvinna som just satt med sin mammas almanackor från ett helt liv som hemmafru. "Det kan väl inte ha något värde. Hon var ju bara hemmafru!" När jag hör sådana tankar, brukar jag dela med mig om min forskning om 1700-talet. Jag skrev för ett år sedan en bok om en präst och ostindiefarare, vars dagböcker och anteckningar räddats till eftervärlden. För oss på 2000-talet är det mycket exotiskt och spännande att ta del av en människas tankar för nästan tre hundra år sedan. Och lika exotiskt och spännande - och lärorikt är det för framtidens människor att ta del av en hemmafrus dagbok från 2000-talet. Våra arkiv innehåller ganska lite av vardagsskildringar. Våra vardagar är mer exotiska än vi tror - för framtidens forskare och människor.

Gårdens historia är urgammal i Sverige. För att ta reda på gårdens ursprung i gammal tid, får man för tiden före 1600 gå till arkeologiska fynd, runstenar och andra fornminnen för att skaffa sig kunskap. Man kan också se på det så kallade diplomatariska materialet (pergamentsbrev om jordöverlåtelse) och det kamerala materialet, (jordeböcker, tiondelängder). Man kan också få veta en del genom själva gårdsnamnet (ortnamn) och de topografiska förhållandena.

Från tiden efter 1600 kan man finna skriftliga källor om sin gård runt om i våra arkiv. Ibland förekommer också handlingar från 1600-talet i privat ägo, liggande ute på någon gård. Ofta rekommenderar vi från arkiven att man låter förvara dessa dyrgripar på en arkivinstitution och behåller en kopia själv.

Harstena by i Östergötlands skärgård ca 1920. Foto Östergötlands länsmuseum

Varför skall man då överhuvudtaget spara på dessa gårdsarkiv? Man kan jämföra det med släktforskning, där man kartlägger sitt ursprung. Med gårdsarkivets hjälp kan man kartlägga gårdens genealogi, vilket också kan bidra till att skapa klarhet över släktförhållandens och enskilda personers liv och historia. Gårdarna har ofta en längre historia än släktens, vilket kan skapa en intressant kontinuitet långt bort i medeltiden. Arkiven är vår mänskliga verksamhets minnesbank. Och vad vore livet utan minnen!

Förr i tiden var ofta gårdarna samlade i byar, vilka splittrades vid olika slags skiften, exempelvis laga skifte, storskifte. I byarna hade man mängder av frågor som var av gemensam karaktär och där hjälptes man naturligtvis åt. För att reglera dessa gemensamma ärenden satte man upp en byordning, vilken reglerade grindar, brandsyn, om slätter och skörd och mycket annat. Våra äldsta byordningar stammar från 1600-talet. Ofta är de dock inte äldre än 1742, då Kungl Maj:t utfärdade ett brev om byordningars införande. Senare bildades ofta byalag, vilken sammanträdde i byastämman varje år. Då skrevs bystämmoprotokoll och andra handlingar. Sådana byhandlingar återträffar man då och då liggande i

gårdsarkiven ute på gårdarna. Om man som gårdsägare har sådana byhandlingar i sitt gårdsarkiv, bör man kontakta närmaste arkivinstitution, som förvarar enskilda arkiv.

Har ni handlingar som berättar om gården, kanske liggande i ett skåp, på vinden eller ute i ladugården? Ta vara på dessa rariteter, vårda dem och förvara dem säkert! Ni kommer inte att ångra er. I den här lilla korta handledningen får ni veta vilka typer av handlingar som brukar ingå i ett gårdsarkiv och vad de berättar, hur man ordnar materialet, hur man sedan skall förvara det, antingen hemma eller på en arkivinstitution.

Vad innehåller gårds- och byarkiven?

Av Roy Andersson

Det var på landsbygden som majoriteten av det svenska folket bodde och verkade fram till mitten av 1800-talet, och runt om i Sverige finns gårds- och byarkiv som sträcker sig från denna period fram till idag. Gårds- och byarkiven är i det stora hela ganska anonyma och utforskade arkiv, men speglar en viktig del av svensk historia. Vad innehåller de, och vad kan de berätta?

Mycket av vad vi människor gör sätter sina spår i olika handlingar. Ett gårds- eller ett byarkiv är en samling handlingar, det vill säga dokument, brev, kartor, räkenskaper m.m., som är ett resultat av vad som hänt på gården, eller i byn, och som speglar gårdens, gårdsägarnas och byns verksamhet. Det kan exempelvis handla om drift och om ägoförhållanden. Längre tillbaka var det vanligt att dessa viktiga handlingar förvarades på ett säkert ställe, kanske i ett skrin under bondens säng. Byns dokument förvarades i en bykista som byns förtroendemän hade nycklar till. Än idag förvaras många byarkiv i den gamla bykistan.

Gårds- och byarkiven är mycket olika i storlek. Gårdsarkivet kan innehålla endast några få handlingar men kan också vara mycket stort med inbundna böcker och mycket kartmaterial. Byarkiven är i regel större än gårdsarkiven men även där är det mycket olika. Man kan säga att dessa arkiv är en slags minnes- eller faktabank för gården och byn. Gårds- och byarkiven innehåller emellertid lite

Kulla bykista, Flistad socken, Östergötland. Foto Roy Andersson

olika slags handlingar, så låt oss börja med att se lite närmare på vad ett gårdsarkiv kan innehålla.

Vad du kan hitta i ett gårdsarkiv

En vanlig kategori handlingar som nästan alltid brukar finnas i ett gårdsarkiv är så kallade åtkomsthandlingar. Där brukar finnas köpebrev, köpekontrakt, fastebrev och lagfarter. De är handlingar som berör förvärvat äganderätt till ett hemman eller till delar av ett hemman. Lagfarter finns också i häradsrätternas domböcker men kan fram till 1875 vara besvärliga att söka rätt på. Bouppteckningar och arvsaftesprotokoll har ett stort gårdshistoriskt värde. I dessa handlingar redovisas släktskapsförhållanden samt kvarlåtenskap, vilken brukar vara mycket detaljerat beskriven. Dessa handlingar berättar om hemmets ekonomiska och materiella standard. Även auktionsprotokoll ger en inblick i vilka ägodelar som fanns på gården. Förmyndarskapsprotokoll kan ingå. Fanns omyndiga barn när en förälder dog skulle en förmyndare utses.

Fastebrev från 1674 för Tingetorp, Gärdserums socken i Östergötland. Fastebrevet är skrivet på pergament. Foto Roy Andersson

I många gårdsarkiv finns också handlingar som har att göra med gårdens geografiska belägenhet och dess jordinnehav. Det kan röra sig om skiftes- och rågångskartor, dikningskartor, stängselkartor, skogskartor. Men det ingår även beskrivningar av rågångar, kartor och skiften samt syneprotokoll och besiktningshandlingar. Dessa handlingar ger en bild av både befolkning, bebyggelse och egendomsinnehav samt dess förändring över tid. Dessa handlingar kan också återfinnas i Lantmäteriets arkiv.

Något som brukar finnas i många gårdsarkiv är så kallade tvistemålshandlingar och ibland även brottmålshandlingar. Om gården och gårdsägaren varit inblandad i någon tvist eller något brott som blivit behandlat i domstol, kan det finnas en kopia av domstolsprotokollet på gården. Det brukar oftast röra sig om ägodelnings- och gränstvister men även sådana ärenden som olovlig överkan av skog. Dessa domstolshandlingar kan innehålla utförliga vittnesmål med beskrivningar av det dagliga livet och kan vara en rik källa för den som vill lära sig mer om gårdens och byns historia.

Förutom köpekontrakt kan man i ett gårdsarkiv även finna andra slags kontrakt. Det rör sig framför allt om arrende- och torparkontrakt men även försäljningskontrakt eller arbetskontrakt av olika slag. Här finns nedtecknat de villkor som gällde vid arrenden, arbeten och försäljningar.

Nära besläktat med arrendekontrakten är de ovan nämnda tillträdes- och avträdessyner som gjordes, och där man nogsam redovisade torpens- eller gårdarnas status.

Man skrev och fick brev angående gårdens angelägenheter. En del av breven kan höra ihop med andra handlingar, exempelvis med tvistemålshandlingarna. En del av korrespondensen kom att gå till och från försäkringsbolagen. I samband med att försäkringar togs, upprättades också många handlingar som är bra källor till hur bebyggelsen såg ut förr. I dessa kan finnas beskrivningar av hus och gårdar samt förteckningar över skadad egendom. En del av dessa handlingar kan finnas kvar i gårdsarkivet. Dessa handlingstyper kan också finnas i de enskilda försäkringsbolagens arkiv.

En del gårdar, särskilt de större, förde också journaler och liggare av olika slag. Det kunde röra sig om kreatursbestånd eller om mjölkkvantiteter.

Många gårdsarkiv innehåller också någon form av räkenskaper, från enstaka kvittenser till stora inbundna räkenskapsböcker. Räkenskaperna kan säga en hel del om gårdens verksamhet. Vilka inkomster, respektive utgifter som fanns och hur stora de var. I kvittenserna kan man också se vem gården handlade med, vad

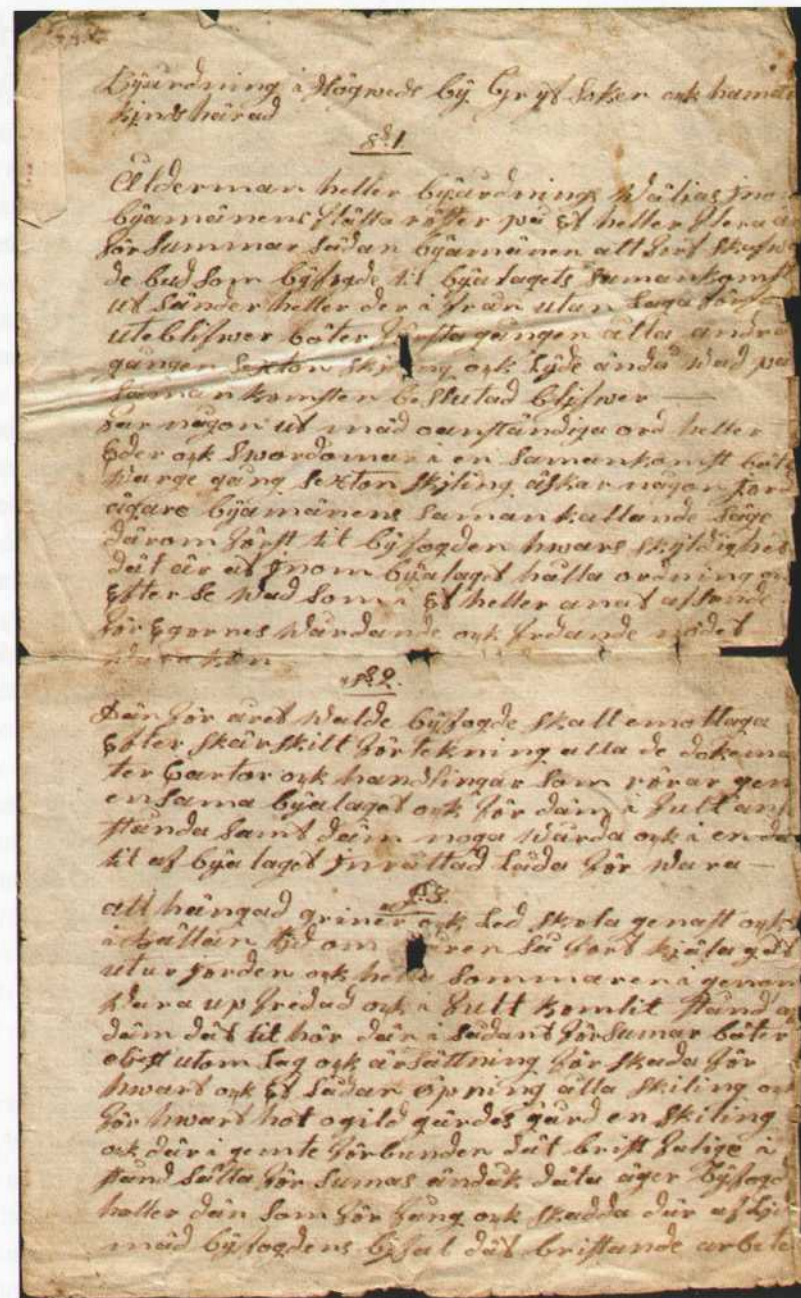
Stam-rulla för Adelswårdska baroniets gårdar.
Åtvidabergs Kopparverks arkiv.
Foto Roy Andersson

man köpte och vad man sålde. Taxeringshandlingar och deklarationer ger ytterligare information om gårdens ekonomiska verksamhet.

Särskilt avgränsade verksamheter eller projekt så som sjösänkings- och utdikningsföretag, årensningar, byggnationer och reparationer m.m., brukar ha avsatt olika slags dokument som sedan lagts tillsammans. I gårdsarkivet kan det också finnas dokument som egentligen inte härrör från själva gårdens verksamhet, men en verksamhet som gården varit engagerad i. Ett sådant exempel kan vara handlingar från elföreningar, tröskföreningar, sågföreningar, tjurföreningar eller vägsamfälligheter. Dessa ger en intressant inblick i vilka gemensamma verksamheter som bedrevs på den svenska landsbygden och hur de organiserades.

Vad du kan hitta i ett byarkiv

Nu övergår vi till byarkivet. Det innehåller en del annorlunda handlingar, men mycket är också lika. Byordningar kan vara bevarade. Jordbruket som det bedrevs i byarna före skiftesreformernas tid, byggde på samarbete mellan byns bönder. Byordningar är stadgar som reglerar en bys gemensamma sysslor och verksamheter. Det kan röra sig om underhåll av gärdesgårdar och grindar, slåtter och skörd, djurhållning och brandskydd. Det kunde även handla om hur bystämman skulle organiseras. 1742 utfärdade Kungl. Maj:t en mönsterbyordning som skickades ut till alla byar i landet. Byarna uppmanades att utgå från denna mönsterbyordning och anpassa den efter lokala förhållanden. En del handlingar hör ihop med de ordningsregler som byn satt upp, exempelvis förteckningar över brott mot dessa regler och utmätta bötesbelopp som skulle betalas till byalaget.

Byordning från 1840 för Högveds by, Gryts socken i Östergötland. Foto Bertil Gustavsson

I byarkivet kan det också finnas bystämmoprotokoll. Det är redogörelser från bystämmans möten. I en del byarkiv finns även bymansböcker. De brukar beskriva gemensamma verksamheter inom byn men även andra händelser av vikt.

Precis som i gårdsarkivet finns det i de flesta byarkiv handlingar som har att göra med byns geografiska belägenhet och dess jordinnehav. Det är framför allt skifteshandlingar och skifteskartor. Till skillnad mot gårdens skifteshandlingar så berör dessa byn som helhet. Dessa handlingar kan också återfinnas i Lantmäteriets arkiv.

Här kan också finnas tvistemålshandlingar. Oftast rör det sig om byns tvister med andra, exempelvis angående gränser och mark, men även om tvister inom byn, byamännen emellan.

I byarkivet finns säkert också kontrakt av olika slag. Arbetskontrakt, arrendekontrakt samt andra överenskommelser och uppgörelser mellan byamännen och med utomstående. Exempelvis om fiskerättigheter eller om upplåtande av timmerupplag.

Räkenskaper är vanliga och här rör det sig de räkenskaper som byns gemensamma verksamheter och angelägenheter har avsatt.

Byn har säkert drivit en del gemensamma projekt som avsatt handlingar, vilka lagts tillsammans. Det brukar röra sig om vägbyggen, vägunderhåll, sjösänkningföretag och förvaltning av gemensamma anläggningar som sågar, eller tröskverk.

I både by- och gårdsarkiv kan det också förekomma dokument som berör rote-, rust-, och båtmanshåll.

Detta var några exempel på vad gårds- och byarkiven kan innehålla och nu är det dags att se hur man kan ordna och förteckna sitt gårds- eller byarkiv.

Grunden för arkivordning - proveniensprincipen

Av Börje Hjorth

Proveniensprincipen är en arkivvetenskaplig teori som bygger på respekt för arkivens ursprungliga ordning och som innebär att varje arkivbildares handlingar betraktas och bevaras som en organiskt framväxt enhet och helhet. Inom arkivväsendet innebär det att ett dokument förvaras tillsammans med andra dokument från samma ursprung. I Sverige blev principen fastslagen som grundval för den statliga arkivvården år 1903.

Denna princip används av hela det svenska arkivväsendet, även av de enskilda arkiven (exempelvis gårdsarkiv, personarkiv). Rent praktiskt innebär det för ett gårdsarkiv, att dokumenten från en gård skall hållas samman. Om man ordnar och förtecknar sitt gårdsarkiv, skall man alltså förteckna alla handlingar som hör till gården för sig. Om man finner handlingar som har en annan gård, eller annan arkivbildare, (exempelvis en förening) som ursprung, skall dessa förtecknas för sig. Detta låter enkelt, men är det inte alltid. Ibland kan det vara svårt med gamla dokument, som är svåra att läsa, att avgöra om de hör till gården eller ej. (En bra bok om handskriftsläsning återfinner ni under referenslitteraturen). Vid stor tveksamhet, kontakta en arkivinstitution. Det torde vara ganska vanligt att man bland handlingarna från gården, finner handlingar som rör personer, ofta förfäder. Det kan vara brev, dagboksanteckningar, domstolsprotokoll mm. Dessa bör också hållas samman för sig och ej blandas med själva gårdshandlingarna - allt enligt proveniensprincipen.

När man kommit så långt att man skiljt alla handlingar åt, som inte hör ihop, dvs hör till samma arkivbildare, är grunden lagd för det fortsatta ordningsarbetet.

Sorteringsarbetet kan börja

Du behärskar nu huvudprincipen. Börja lägga handlingar efter arkivbildare. Om det nu bara är den egna gårdens handlingar, blir det bara en hög. Finns det flera arkivbildare, exempelvis handlingar från en gammal tjurförening, personhistoriska handlingar, handlingar från en kvarn lägger du dessa arkivbildare i särskilda högar. När man ordnar och sorterar ett arkiv är det alltid en fördel om man har tillgång till ett ganska stort bord.

Arkivschema

Det svenska arkivväsendet har i många år använt det Allmänna arkivschema, ett system de flesta arkiv är ordnade efter. Du har kanske stött på det om du någon gång besökt en arkivinstitution. Biblioteken har ett motsvarande system för att lätt kunna hitta. På senare år har man börjat ifrågasätta detta allmänna schema och fler och fler myndigheter, företag och organisationer väljer andra system, ofta mer inriktade och anpassade för digitala diariesystem.

När det gäller person-, släkt- och gårdsarkiv är inte det allmänna arkivschema lämpligt att använda. Här är det istället lämpligt att i större utsträckning använda den kronologiska principen, dvs ordna allt materialet i tidsordning.

I denna handledning har vi dock valt en arkivordning för gårdsarkiv, som ansluter till det allmänna arkivschema. Vi har helt enkelt skraddarsytt en arkivförteckningsplan för gårdsarkiv. I slutet av detta kapitel, kommer vi dock att återge allmänna arkivschema, ty vi har funnit detta lämpligt att använda vid ordnande av byarkiv eller byalagsarkiv.

Kart-tub i trä från Västrums byarkiv, Östra Ed socken i Östergötland. Foto Bertil Gustavsson

Arkivschema för gårdsarkiv

- A. Åtkomsthandlingar
- B. Geografiska handlingar
- C. Tvistemålshandlingar
- D. Kontrakt
- E. Syneprotokoll, auktionsprotokoll, försäkringshandlingar mm
- F. Journaler, liggare, register
- G. Gårdsräkenskaper
- H. Ämnesordnade handlingar
- I. Övriga handlingar

Arkivseriernas innehåll

De olika bokstäverna betecknar en så kallad serie, en beteckning alla landets arkiv använder.

Serie A - Åtkomsthandlingar. I denna avdelning lägger man gårdens viktigaste handlingar, nämligen alla handlingar angående ägande, köp och försäljning, och utarrendering. Det kan vara äldre köpebrev (fastebrev), köpekontrakt, domstolshandlingar som bekräftar köp och försäljning (lagfartsprotokoll, in-teckningsprotokoll), förmynderskapsprotokoll, arvskifteshandlingar eller bouppteckningar samt testamenten.

Serie B - Geografiska handlingar. Här läggs alla handlingar angående gårdens jordinnehav, såsom kartor, kartbeskrivningar, handlingar som inkommit angående storskiftet, enskiftet och laga skiftet, men även syneprotokoll och besiktningshandlingar av mangårdsbyggnader och uthus.

Serie C - Tvistemålshandlingar. Det förekom tämligen ofta att man tvistade om gränser, rågångar, betesmark, allmänningsfrågor mfl frågor och de flesta gårdsarkiv innehåller alltid ett eller flera domstolsprotokoll från häradsrätten. Här kan också läggas handlingar från länsstyrelsen, tidigare kallat Konungens Befallningshavande. och protokoll som rör förmynderskap.

Serie D - Kontrakt. Här kan man lägga arrendekontrakt, torparkontrakt, virkeskontrakt, med mera.

Serie E - Inkomna och utgående brev och handlingar som inte kan hänföras till domstolshandlingar, exempelvis auktionsprotokoll.

Serie F - Journaler, liggare, register. Här kan man lägga ladugårdsjournaler, djurliggare med mera.

Serie G - Gårdsräkenskaper. De flesta mindre gårdar förde aldrig "bok", medan man på större säterier och gods hade en omfattande bokföring. Här lägger man huvudböcker, kassaböcker, reskontraböcker och verifikationer.

I denna serie kan också placera handlingar angående beskattningen, taxeringshandlingar.

Serie H - Ämnesordnade handlingar. Här kan man lägga handlingar som hållits ihop, som avser särskilda projekt, exempelvis ett sjösänkingsföretag eller årensing samt andra handlingar som man inte kan hänföra till ovan serier.

Serie I - Övriga handlingar. Om man i gårdsarkivet finner brev och andra handlingar som rör personerna som levde på gården och det inte finns något speciellt person- eller släktarkiv, kan man lägga dessa i denna serie. Skulle det finnas enstaka handlingar angående företag eller föreningar, som gården varit engagerade i, exempelvis tjuvföreningar, skogsallmänningar, sjösänkingsföretag mm kan man också lägga dessa här. I serie Övriga handlingar lägger man alltid handlingar som inte direkt är den egna arkivbildarens men ändå har visst samband.

Exempel på arkivförteckning.

Förteckning över Bråta Östergård 2:18, Skällviks socken, Östergötlands län.

- A. *Åtkomsthandlingar*
1771-1857, bl.a. köpehandlingar och arvsqifteshandlingar.
I arkivkartong.
- B. *Geografiska handlingar*
Handlingar gällande värdering av rågångshägnader i Bråta 1855.
I arkivkartong.
Handlingar angående rågångar i Bråta 1856. I arkivkartong.
Karta från laga skifte 1876. Hoprullad i träfodral.
- C. *Twistemålshandlingar*
Domstolsprotokoll 1829-1857. I arkivkartong.
- E. *Auktionsprotokoll*
Auktionsprotokoll från Bråta 1789-1847. I arkivkartong.
- F. *Ladugårdsjournal*
1939-1947. Inbunden bok. I arkivkartong.
- H. *Handlingar angående arkeologisk utgrävning på ägorna*
1997-1999. I arkivkartong.
- L. *Övriga Handlingar*
Handlingar ang. nämndemannen Elof Larssons uppdrag 1956-1976.
I arkivkartong.

Kommentar: Observera att handlingar förtecknas i kronologisk ordning inom varje serie (bokstav). En fördel är också om man skriver en ingress, ett förord till förteckningen, där man berättar lite om hur gammal gården är och vilken eller vilka som nu äger eller brukar den. Har man skänkt eller deponerat sitt gårdsarkiv till en arkivinstitution, bör denna också anges i ingressen.

Allmänna arkivschema

- A. Protokoll och föredragningslistor
- B. Utgående handlingar
- C. Diarier
- D. Liggare och register
- E. Inkomna handlingar
- F. Ämnesordnade handlingar
- G. Räkenskaper
- H. Statistik
- J. Kartor och ritningar
- K. Fotografiska avbildningar
- L. Tidningsklipp och trycksaker
- Ö. Övriga handlingar

Gårds- och byhandlingar A - Ö

Av Roy Andersson

Härunder följer några handlingstyper som kan förekomma i ett gårds- eller byarkiv.

Annotationsdagböcker

Anteckningsbok var i för dagen förekommande ärenden och poster upptecknas för att sedan införas i huvudböckerna.

Arbetsbeskrivning

Beskrivning om var, när och hur ett visst arbete skall utföras.

Arbetsintyg/betyg

Ett av arbetsgivaren utfärdad betyg, innehållande uppgift om en arbetares duglighet i ett visst arbetsfack samt anställningens längd.

Arbetskontrakt

Överenskommelse och avtal rörande åtaganden i samband ett arbete, eller en anställning.

Arrende- och hyreskontrakt

Överenskommelse och avtal rörande åtaganden i samband hyra eller arrende.

Arvskiftesprotokoll

Skriftlig handling innehållande redogörelse för skifte av tillgångarna efter en död person.

Auktionsprotokoll

Skriftlig handling innehållande redogörelse från en auktion för vad som sålts, vem som köpt och till vilket pris.

Avräkningsbok

Räkenskapsbok som skall ge en översikt över transaktioner mellan personer, vilka står i affärsförhållande till egendomen eller dess ägare.

Avstyckningshandlingar

Handlingar rörande avstyckning av mark.

Besvärsskrivelser

Skrivelse till myndighet där missnöje över förhållande uttalas och anmäls. Ofta finns även myndighetens utslag i gårds- eller byarkivet.

Bevillingstaxering

Inkomst till bevillning, varvid taxeringsbeloppet bestäms av taxeringsnämnden.

Borgensförbindelser

Förbindelse att ge säkerhet för att en parts åliggande, vilken ska fullgöras gentemot en annan.

Bouppteckning

Uppteckning och värdering av tillgångar och skulder i ett bo, vid dödsfall, boskillnad, konkurs eller dylikt

Brev

Brev som berör gårdens eller byns verksamhet.

Brukningkontrakt

Överenskommelse och avtal rörande brukning av annans jord.

Byfogdeinstruktion

Instruktion för den person som förestår ett byalag.

Byordning

Stadgar och regler rörande byns gemensamma angelägenheter och verksamhet.

Bystämmoprotokoll

Protokoll från sammankomst av delägarna i en by för beslut i gemensamma angelägenheter.

Bytesbrev

Dokument som innehåller bestämmelserna för ett byte och stadfäster detta.

Byteskontrakt

Överenskommelse och avtal rörande åtaganden i samband byte av mark, fastighet eller dylikt.

Dagbok

Kan vara räkenskaper. Då är det bokföring av händelser i kronologisk ordning. Annars menas vanligtvis anteckningar förda dag för dag om händelser som skribenten vill ta upp.

Dagsverksbok

Löpande förteckning över utförda arbeten.

Debetsedel

Äldre term för skattsedel, dokument utfärdat av skattemyndighet för uppbörd av skatt.

Deklarationshandlingar

Skriftliga redovisningar av årlig inkomst, förmögenhet med mera.

Dikningshandlingar

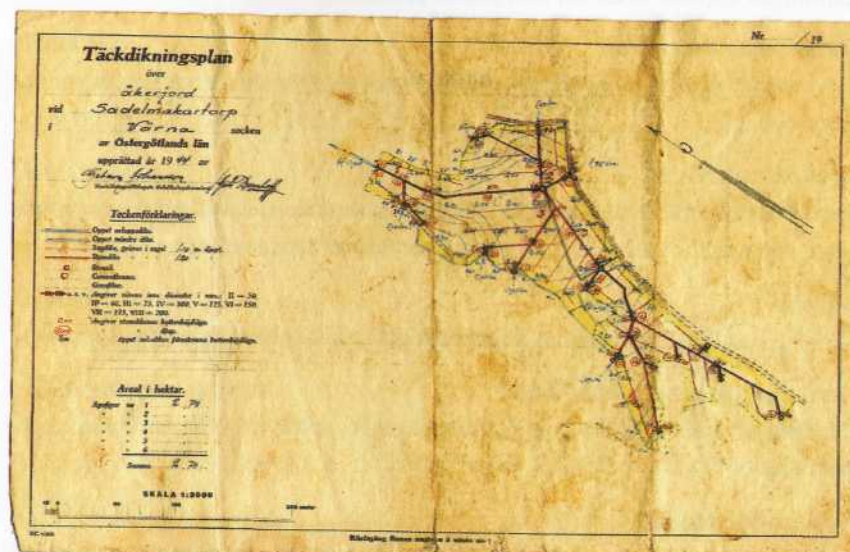
Offerter, arbetsbeskrivningar, ritningar med mera, som berör utdikning på gårdens eller byns ägor.

Fastebrev

Urkund som kungjorde att ett köp, byte eller annan överlåtelse av jord och fastighet på landsbygden eller i staden blivit i laga ordning stadfäst.

Fotografier

Fotografier brukar sällan placeras i gårds- eller byarkivet men tillhör ändå arkivhandlingar som skall bevaras.

Täckdikningsplan över åkerjord vid Sadelmakartorp i Värna socken, Östergötland 1944.
Foto Roy Andersson

Frejdebetyg

Speciella prästatter som från mitten av 1700-talet föreskrevs för vissa tjänster och intygade att en person var av hyggligt ren vandel.

Fullmakt

Skriftlig handling varigenom en person ges rätt att företräda annan, för att ingå avtal, ta emot betalning eller vidta andra dispositioner.

Föreningsskrift

Skriftlig överenskommelse, vanlig i samband med skiften.

Förmyndarprotokoll

Domstolshandling rörande förmyndarskap.

Förmyndarräkning

Räkenskaper inlämnade till vederbörlig domstol på vad som uppburits och utgivits så som någons förmyndare.

Förpantningskontrakt

Överenskommelse och avtal rörande åtaganden i samband med pantsättning.

Försäkringshandlingar

Handlingar rörande avtal om ekonomisk försäkring

Förteckning över ofred

Byhandling. Förteckning över de tillfällen kreatur förorsakat skada på annans gröda och ägor.

Gravationsbevis

Bevis som utfärdas av Lantmäteriverket och som redovisar uppgifter om en fastighet, exempelvis gällande lagfart, pantbrev och inskrivna rättigheter.

Gåvobrev

Skriftlig handling som innebär utfästelse eller bekräftelse av en gåva.

Gärdesgårdsdelningshandlingar

Handlingar rörande bindande uppdelning av stängselskyldighet mellan flera fastighetsägare.

Hemföljdsprotokoll

Handling rörande de ägodelar i jord, hus eller lösöre som föräldrarna gav till söner och döttrar till dessas giftermål eller vid utflyttning ur hemmet.

Kista för gårdshandlingar från Långebro, Horn socken i Östergötland. Foto Roy Andersson

Huskurer

Anteckningar om enklare kurer för botande av sjukdom hos människor och djur.

Huvudbok

Räkenskaper som visar en samlad framställning och överblick av alla tillgångar, skulder, inkomster och utgifter under en viss tid.

Hyreskontrakt

Överenskommelse och avtal rörande åtaganden i samband med hyra.

Hälftenbrukskontrakt

Överenskommelse och avtal vid en form av jordupplåtelse där jordägaren svarade för utsäde och boskap, en brukande bonde för driften och där avkastningen delades lika.

Hästuttagningssedlar vid mobilisering

Handling för anskaffning av häst för krigsmaktens behov vid mobilisering.

Inteckningshandlingar

Handlingar rörande inskrivning av visst penningbelopp i fastighet, tomträtt eller näringsverksamhet.

Inventarielistor

Förteckningar över värdeobjekt.

Journaler

Liggare för löpande anteckningar. I gårds- och byarkiven är bl.a. arbetsjournaler, djurbesättningsjournaler och mjölkjournaler vanliga.

Kartor

Byns- och gårdens kartor rör oftast egendom och ägogränser.

Kartbeskrivningar

Beskrivning av vad kartorna visar.

Kassaböcker

Räkenskapsbok för antecknande av kontanta in- och utbetalningar.

Kommunalutskylder

Skatt eller avgift till den kommun gården tillhör.

Kostnadsberäkningar

Beräkningar av kostnader i samband med byggnationer med mera.

Kreaturslängd

Förteckning eller lista över gårdens kreatur.

Kvittenser

Skriftligt betalnings- eller mottagningsbevis.

Köpebrev

Skriftlig handling vid fastighetsköp. Kvitto på emottagen, överenskommen köpeskilling och bevis på andra uppfyllda villkor vid köpet.

Köpekontrakt

Skriftlig överenskommelse om köp av ett visst objekt.

Lagfartsbevis

Bevis för beviljad lagfart, det vill säga inskrivningsmyndighetens registrering av vem som äger en viss fastighet.

Lotshandlingar

Handlingar rörande lotsverksamhet.

Lånehandlingar

Handlingar rörande lån.

Lösöreförteckningar

Förteckning över egendom som inte är fast egendom och för vilken särskilda rättsregler gäller.

Mjölkleveranskontrakt

Skriftlig överenskommelse om leverans av mjölk.

Motbok för mjölkleveranser

Bok för registrering och moträkning av mjölkleveranser

Ploglagshandlingar

Handlingar för det arbetslag som utförde snöplogning. Vanligtvis en grupp av ägare till belägna jordbruksfastigheter i varandras grannskap som vintertid skulle svara för plogning av viss tilldelad sträcka av allmän väg

Reverser

Skriftlig skuldförbindelse eller utfästelse av en låntagare.

Ritningar

Vanligtvis byggnads-, trädgårds-, eller dikningsritningar

Rote- och rusthållshandlingar

Handlingar rörande skyldighet att tillhandahålla och utrusta ryttare, båtsman eller fotsoldat för militär tjänstgöring.

Rågångshandlingar

Handlingar rörande gränsen (rågången) mellan byar eller kring hemman och lägenheter.

Räkningar

Räkningar som betalats av gården eller byalaget.

Servitutskontrakt

Avtal om förhållande mellan fastigheter. Rättighet att i viss begränsad omfattning tillgodogöra sig förmåner, som egentligen tillhör en annan närliggande fastighet.

Skattsedlar

Dokument utfärdat av skattemyndighet för uppbörd av skatt.

Skifteshandlingar

Handlingar rörande jorddelning, vanligtvis storskifte och laga skifte.

Skogsförsäljningskontrakt

Avtal om försäljning av skog.

Skogsavverkningsförslag

Förslag över träd som skall avverkas i ett bestånd.

Skogsstämplingslängd

Förteckning över de träd som skall avverkas i ett bestånd.

Skogstaxeringshandlingar

Handlingar rörande sådana uppgifter från skog varmed man kan skatta areal, bonitet, virkesförråd, tillväxt, med mera.

Slaktlicens

Ett tillstånd att bedriva slakt på gården.

Språngsedlar

Intyg om bekräftning av betäckning.

Stambok över kreatur

Register över avelsdjur.

Syneprotokoll

Protokoll över förrättad besiktning och granskning för konstaterande av någots skick och beskaffenhet. I gårds- och byarkiven vanligtvis vid av- och tillträde av ett arrende.

Stämningansökan

Ansökan till domstol om stämning.

Sämjedelningshandlingar

Handling som upprättats när ägare av en fastighet inte vänder sig till Lantmäteriet för att dela fastigheten mellan sig och i stället delar upp den själva.

Taxeringsuppgifter

Uppgifter för fastställelse av underlaget för uttag av en skatt eller avgift.

Landskontoret i Linköping
Ankom den 23 DEC 1921
d.Nr. Fol. år 19

DOMÄNVERKET

År 1929 den 13. maj inställde sig undertecknad, domänintendent, vid kronodomänen Herrätter i Värna socken, för att, på grund av Konungens Befallningshavsandes förordnande den 5. januari samma år, förrätta ekonomisk besiktning, varvid arrendator Birger Sundström var närvarande.

Till ledning vid förrättningen voro följande handlingar tillgängliga:

- 1) Arrendekontrakt av den 17. oktober 1913.
- 2) Instrument vid laga syn den 26. och 27. juni 1914.
- 3) " " ekonomisk besiktning den 19. maj 1924.
- 4) Brandförsäkringshandlingar.

Efter tegen del av dessa handlingar företogs besiktningen i följande ordning.

	Ädömda, ej verkställda reparationer.	Sedan sista besiktningen tillkomna brister.
1) <u>Boningshus</u> av reverterat timmer under tak av tegel på bräder, innehållande förstuga, kök med kökskvis, sju rum, golvad vind och tre gavelrum. Takteglet avmassas och trasigt ersättes med nytt Plåt, rännor och stuprör lagas och oljemålas Fönstren kittas och oljemålas	50 -- 50 -- 55 --	
Hoppning å väggar och stenfot lagas och svärgas Trappan vid ingången lagas och källaringången repareras	150 --	50 --
Kakelugnen i herrummet omsättes		60 --
Invärdig oljemålning bättas		90 --
2) <u>Flygelbyggnad</u> av brädfört timmer under tak av tegel på bräder, innehållande fyra rum och två kök, samt golvad vind. Trasigt tegel ersättes med nytt Fönstren kittas och oljemålas ut- och invändigt Ny ingångstrappa	20 -- 25 --	10 --
Väggar och spiselmur lagas och svärgas Invärdig oljemålning och tapetsering bättas	30 -- 25 --	
3) <u>Magasin</u> av timmer under tak av tegel på bräder. Jorden undanskaffas, stenfot och syll repareras Trasigt tegel ersättes med nytt	30 --	10 --
4) <u>Hemliggus</u> av timmer under tak av tegel på spån. Fönstren kittas och oljemålas		5 --
5) <u>Redskapsbod</u> av timmer under tak av spån		
Transport	435 --	225 --

Syneprotokoll från kronodomänen Herrätter i Värna socken 1929. Foto Roy Andersson

Testamente

Dokument som påvisar någons yttersta vilja angående fördelning av kvarlåtenskap vid dess dödsfall.

Tidningsurklipp

Brukar oftast vara tidningsklipp som har med gården eller byn att göra.

Tillståndsbevis för brännvinsbränning

Handling som bevisar att det finns tillåtelse att idka brännvinsbränning, främst i tider när husbehovsbränning var förbjuden.

Tillståndsbevis för malmtäkt

Bevis för ett gruvbolags etc tillstånd att utvinna malm ur exempelvis mark eller en sjö.

Tillståndsbevis för fiske

Bevis för att någon har rätt att bedriva fiske i sjö eller hav.

Trädgårdsanläggningsplan

Plan eller ritning över anläggning av trädgårdar. Planerna kan ibland vara gjorda av de olika hushållningssällskapen.

Undantagskontrakt/brev

Avtal om förmån av bland annat fri bostad som en bonde i äldre tid kunde förbehålla sig och sin hustru när han överlät sin fastighet, exempelvis till sin son.

Ungdjursrulla

Förteckning över gårdens ungdjur.

Utdrag ur domstolsprotokoll

Utdrag och kopia av de protokoll domstolen för. Vanligtvis när gården eller gårdsägaren haft anknytning till ett domstolsmål.

Utdrag ur jordeboken

Utdrag ur den förteckning över jordegendomar och årlig avkastning som upprättades av häradsskrivare och landskontor.

Utdrag ur inteckningsprotokoll

Utdrag och kopia ur de protokoll som förs vid underrätten över meddelade inteckningar.

Utdrag ur lagfartsprotokoll

Utdrag och kopia ur de protokoll som förs vid underrätten över lagfartsärenden.

Utslag på besvärsskrivelser

Myndigheters meddelade utslag på inkomna besvärsskrivelser.

Vägbyggnadshandlingar

Handlingar uppkomna vid vägbyggnad.

Vägunderhållshandlingar

Handlingar rörande gårdars verksamhet vid vägunderhållsskyldighet.

Värderingsprotokoll

Dokument som upprättas över verkställd värdering. Kan vara föremål, mark eller djur.

Äganderättsbevis

Dokument som bevisar laglig äganderätt.

Överenskommelsehandlingar

Handlingar som påvisar en handlingslinje som bestämts i samråd med någon eller mellan inblandade parter.

Referenslitteratur

- Kent Andersson-Henrik Anderö, *Ordbok för släktforskare*, Västerås 2006.
- Henrik Anderö, *Läsebok för släktforskare*. Övningsbok för läsning av gamla handstilar. Falköping 1990.
- Thomas Aurelius, *Svensk arkivguide*. Topografisk katalog över statliga, kommunala och enskilda arkivbestånd, Uppsala 2002.
- Thomas Aurelius, *Gårdens och hembygdens historia, del 1*. Tiden före 1620. Institutet för lokalhistoria, Linnés Hammarby. Uppsala 1982.
- Thomas Aurelius, *Gårdens och hembygdens historia, del 2*. Från 1600-talet till våra dagar. Institutet för lokalhistoria, Linnés Hammarby. Uppsala. 1984. En nödvändig bok för att förstå gårdarnas äldre handlingar.
- Per-Olof Bergman, Ingemar Carlsson och Bo Nilsson, *Ordna ditt släktarkiv*. Västerås 1985.
- Per Clemensson-Kjell Andersson, *Hembygdskraft! Steg för steg*. Stockholm 1999.
- Anna Götling-Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Pedagogisk föredömlig handledning i hur man med utgångspunkt från ett enkelt vardagsföremål söker och finner källmaterial tillräckligt för att skriva intressant lokalhistoria. Finland 2004.
- Louise Högberg, *Arkivera. Handbok för föreningsarkiv*. Falköping 2004.
- Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen, 1700-187*. Borås 2000. En ypperlig uppslagsbok om lantbrukets utveckling, om byarna, skiftena mm.
- Malin Westerlind, *Konsten att arkivera*.Handledning för hembygdsföreningar. Sveriges hembygdsförbund nr 15, 2005.

Arkivadresser

Folkrörelsernas Arkivförbund,
Adress: c/o Arkivcentrum, Nikolaigatan 3, 702 10 Örebro
Tel. 019-6112900
Epost: info@faf.nu

Folkrörelsearkivet i Västerbottens län
Gammlia 931 42 Umeå
Tel. 090-71 30 30
www.folkrörelsearkivet.se

Näringslivsarkivets förening
Tel. 021-186880
www.naringslivsarkiv.nu

Forskningsarkivet vid Umeå universitet
Tel. 090-7866571
www.foark.umu.se

Riksarkivet
Box 12541, 102 29 Stockholm.
Tel 08-73 76 350
www.statensarkiv.se

Östergötlands Arkivförbund
Slottsgatan 114-118, 602 22 Norrköping
Tel 011-12 28 90
www.olfa.nu.

Bibliotek och kommunarkiv, se resp kommun i telefonkatalogen.

Arkivmaterial

ABM Produkter Sverige AB
Box 10087 75010 Uppsala
Tel. 070-5816626
www.abmprodukter.se

Cont i Delsbo
Adress: Box 6, 820 60 Delsbo
Tel 0653-102 80
Hemsida: www.cont.nu.

Museiservice i Dalarna AB
Adress: Byängsgatan 35, 793 70 Tällberg
Tel 0247-500 54.
Hemida: www.museiservice.se

Andra nyttiga adresser

Nordiska museet Kulturarvet. Rådgivning om förebyggande vård av kulturhistoriska föremål. Matsarvsvägen 3, 791 77 Falun. Tel 023-18 480. www.nordiskamuseet.se

Riksantikvarieämbetet. Central myndighet för kulturarvsarbetet med kontaktuppgifter till landets alla museer. Box 5405, 114 84 Stockholm.
Tel 08-51 91 80 00. www.raa.se.

Statens Provnings och Forskningsinstitut. Prövar och godkänner bl a skrivmateriel, som kan användas vid långtidsförvaring av arkivhandlingar.
Box 857, 501 15 Borås. Tel 033-16 50 00. www.sp.se.

Sveriges Hembygdsförbund. Riksorganisation för hembygdsrörelsen.
Box 6167, 102 23 Stockholm. Tel. 08-34 55 11. www.hembygd.se.